

Christologie v díle Jana Zahradníčka

Stanislav Zatloukal

V dnešní době dochází k setkávání teologie s poezií. V situaci, kdy si lidé stále uchovávají smysl pro tajemství a posvátno, často sahají k umění, nenacházejí-li tyto hodnoty v liturgii a v hlásání církve.¹ Tak může být umění – a v souvislosti s liturgií a hlásáním právě zejména poezie – inspirací pro teologii, která tuto církevní praxi reflektuje. Přiznáme-li navíc lidské představivosti, vedle rozumu a vůle, funkci třetího činitele při vzniku a formování víry, bude význam poezie pro teologii ještě zřejmější.² Bývá upozorňováno také na význam imaginace pro evangelizaci zejména generace mladých lidí.³

Toto sblížení teologie a poezie není jen vnější, vyžádané soudobou situací a jednostranným hledáním inspirace ze strany (bezradné) teologie. Na poli současné literární vědy můžeme nalézt zajímavé strukturální paralely mezi poezií a Božím zjevením, mezi básní a modlitbou. Sylva Fischerová⁴ vypočítává mezi pěti „morfémy poetického“ akcidentní, respektive descendentní či transcendentní charakter poezie a privilegované postavení básnického slova, které má podíl na pravdě a je účinné, což dobře známe z teologie Božího zjevení. Přestože básník svým slovem tvoří, zároveň báseň „nachází“; je mu darována, ale uchovává si svou svrchovanost, když rázem skončí jinde, než by ji on chtěl vést.⁵ Básník musí – podle citovaných svědectví samotných umělců – především dobře naslouchat a vzhledem k textu se jeví jako služebník. Cílem pak není stát se sám inspirovaným, ale prostřednictvím díla inspirovat druhé.⁶ K těmto aspektům poezie můžeme snadno přiřadit „teologické“ paralely v podobě služebnosti teologie vůči zjevenému Slovu a aspirace kérygmatu na obrácení posluchačů.

Vzhledem k nastíněnému významu propojování světa poezie s teologií chceme nyní představit některé z možných teologických závěrů nad četbou poezie Jana Zahradníčka. Jednotlivě si všimneme básníkem užívaných christologických titulů, tajemství Ježíšova života v jeho díle, christocentrismu, Kristova kříže jakožto výkupného a ceny za naši spásu a pojetí spásy vzhledem k příslušnosti k církvi.

¹ Srov. M. P. GALLAGHER, *Křesťanství a moderní kultura*, Velehrad: Refugium, 2004, s. 132.

² Srov. tamtéž, s. 100n; autor zde upozorňuje na důležité rozlišení mezi slovy imaginární – imaginativní. Víra je pochopitelně imaginativní.

³ Srov. T. RADCLIFF, „Dříve než tě Filip zavolal, viděl jsem tě pod fíkem,“ *Revue Universum* 2 (2007): 30.

⁴ Srov. S. FISCHEROVÁ, „Morfologie poetického,“ in *Původ poezie*, ed. S. Fischerová a J. Starý, Praha: Argo, 2006, s. 263.

⁵ Srov. S. FISCHEROVÁ, „Havran v olověných dolech světa,“ in *Původ poezie*, s. 249.

⁶ Srov. S. FISCHEROVÁ, „Morfologie poetického,“ in *Původ poezie*, s. 278 a 281.

1. ZAHRADNÍČKOVY CHRISTOLOGICKÉ TITULY

Christologickými tituly se v textech, původně novozákonních, odvozeně však v jakýchkoli, rozumí konkrétní označení Ježíšovy postavy. Podle toho, nakolik tituly určitého spisu, autora či školy vypovídají o Ježíšově božství, rozlišujeme christologii vysokou nebo nízkou. Z více než padesáti novozákonních christologických titulů jich Zahradníček přejímá a v četných variacích dotváří 12, k nimž přidává čtyři s převážně starozákonním pozadím, 2 z mimobiblické křesťanské tradice a 45 titulů vlastních, z nichž však lze mnohé z Bible nebo liturgické praxe církve odvodit. Zahradníčkova christologie je tedy – jak se u uměleckého díla ve srovnání s popisným očekává – originální. Pro přehlednost uvedeme Zahradníčkovy christologické tituly ve dvou tabulkách. Výrazy psané kurzívou vyjadřují biblickou podobu titulu, od níž se však básník odchyluje, výrazy v závorkách znamenají christologické tituly nejisté či sporné.

Tab. 1. Převzaté christologické tituly podle kategorií

Kategorie titulů	titul	varianty	frekvence (včetně variant)
novozákonní	Kristus	Kristus Pantokrator, Kristus Král, Kristus Kapitán	36
	Pán	Pán listí, Pán sopek a hodin, Pán všeho zboží, Pán žní, strašlivý Pán, Všeho tvorstva Pán, Pán spravedlivý, Kristus Pán	29
	Král, Vládce	Kristus Král, Král králů, Pantokrator, vládce žní, vládce spravedlnosti a pokoje, Kralevic slunce	6
	Syn	Syn, z otcovské výšky host, Synáček	5
	Bůh	(můj tichý Bůh), (Stvořitel)	3
	Spasitel	Ten, v němž spása má a tvá	3
	Beránek		4
	Logos	Slovo, Myšlenka Boží	3
	Ženich		2
	Cesta		1
	První – Poslední		1
	Světlo národů		1
	Slunce	sláva sluncí, Slunce Velikonoc, Vzkříšené slunce, slunce Soboty bílé	9
starozákonní	Slitovník		4
	Hořící keř	Keř rozsvícený	1
	Muž bolesti	Muž bědy	3
	Kámen <i>uhelný</i>	Kámen zneuznaný	1
	Kámen úrazu		1
z tradice	Srdce	Srdce bolesti, Srdce probodené, Srdce Slitovné, Milosrdenství žhavá schrána	5
	Pelikán		2

Tab. 2. Vlastní christologické tituly podle kategorií

Kategorie titulů	tituly	frekvence
Ježíšovo dětství	Dítě, Děťátko 2x, nemluvnátko, koledník nejmenší, Jezulátko 3x, Postrach Herodesů	9
Pašijové události	Ukřižovaný, Suknice nesešívána 2x, Bolest, Spravedlivý, Rouška Veroničina, Rána, Ruka probodena	8
Ježíš trpící v člověku	Kdosi, Tamtenvenku, Cizinec, Host, Chudák, Mrznoucí, Znavený, pravý Šebestján, „kdos nahý a žízňiv a hladov“	9
Tvář	tvář, jež se krví potí, zmučená tvář, tvář umučená, Tvář zsinálá, Tvář zarmoucená, „tvář uštvaná, mírná, tvář bližního, Boha tvého“, tvář planoucí ohněm, tvář, jež hledá nás, Muž s očima dítěte	9
Eucharistie	z lilie plátek, kdosi tenký a průsvitný, „Všemohoucnost bezbranná, již v chlebě spí“, drochytka chleba 2x, „Hostie – smrt smrti mé i tvé“, dárce dechu a chleba, Chléb, Voda, (bílý mráček), Hostie každodenní, Denice lásky, (bílá vložka), „Pečeť slunce – eucharistie nepřijímaná“	14
Nezařazené	Čtenář Spravedlivý, Čtenář Shovívavý, Rybář mocnější, Trestající, Rameno trestající, Žal, Dokonání, Nevývratný, Lásky, Nebeský sokolník, v hluchotě všeho sluch tvé naděje	11

Zahradníček užívá christologických titulů nejprve sporadicky ve své druhé sbírce *Návrat* (Pán, Kristus), jejich škálu rozšiřuje od sbírky *Pozdravení slunci* (Ukřižovaný, dárce dechu a chleba...), až ve skladbách *La Saletta* a *Znamení moci* zcela převládnu christologické tituly vlastní. Celkem užije básník ve svém díle 63 christologických titulů, z nichž nejfrekventovanějšími jsou Kristus (36), Pán (29), Tvář (9) a Slunce (8).

Teologicky zajímavý je původní Zahradníčkův titul Tvář. Lévinasův objev fenoménu tváře, která se vzpírá kategorizaci a ustavuje etický imperativ nepodmíněné úcty,⁷ proniká například také do poezie Holanovy. Holan k tváři po této stránce přiřadil i lidský hlas, opět pro jeho původnost a nezaměnitelnost.⁸ U Zahradníčka je v titulu Tváře s jeho barvitými variacemi vyjádřena Kristova solidarita s trpícími. Vždyť se tento titul vyskytuje převážně v rozmezí sbírek *Stará země – Dům strach*, tedy v době války a básníková uvěznění. Přestože se titul Tváře nabízí pro vyjádření Kristova utrpení, nemůže být vlastním symbolem Ježíšova nitra, jeho darování vlastního života. Takovým symbolem je po právu srdce,⁹ u Zahradníčka jako christologický titul oproti Tváři potlačené.

Značné zastoupení mají v Zahradníčkových básních tituly eucharistické, což lze vysvětlit autorovou liturgickou zbožností. V době války a nástupu totality básník promýšlí souvislost Kristova kříže se soudobými podobami lidského strádání, proto se značně rozšiřuje škála titulů z pašijí a těch, které vyjadřují Kristovu solidaritu s trpícími. Pašijové události přestávají být vázány na dobu Velikonoc, jak tomu

⁷ Srov. E. LÉVINAS, *Totalita a nekonečno*, Praha: OIKOYMENH, 1997, s. 33 a 59.

⁸ Srov. I. VAŇKOVÁ, „Ano, vidět se navzájem a moci hovořit... (K jednomu aspektu spirituality Vladimíra Holana),“ in *Víra a výraz*, ed. T. Kubíček – J. Wiendl, Brno: Host, 2005, s. 379 a 382.

⁹ Srov. C. V. POSPIŠIL, *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, Praha: Krystal OP, 2002, s. 227.

bylo ve sbírkách *Žíznivé léto* a *Pozdravení slunci*, ale jsou promyšleny jako ústřední bod celých dějin. Básníkovu křesťanskou naději však dokumentuje paralelní navýšení titulů výsostných, vyjadřujících Kristovo božství a neodvratnost jím konaného soudu. Zahradníčkova christologie se tedy v době národního ani básníkovy osobního ohrožení nestává nízkou, neboť jeho ponížený Kristus – „Tamtenvenku“, „Rána“ a „Tvář zsinalá“ – zůstává stále „Nevývratným“, „Trestajícím ramenem“, zůstává apokalyptickým Beránkem, jemuž je svěřen soud nad světem.

2. JEŽÍŠŮV ŽIVOT V ZAHRADNÍČKOVÝCH BÁSNÍCH

Teologie se po určitém pozapomenutí v době pozdní scholastiky a manuálu vrátila k prezentaci tajemství Ježíšova života. Jednak je celý Kristův život „zjevením Otce“ a „tajemstvím vykoupení“, ¹⁰ jednak se i církev ve svém hlásání – nakonec po vzoru samotného Ježíše – vrací k vyprávění příběhu, který může motivovat adresáty k následování spíše než traktáty nebo kánony, protože následujeme vždy konkrétní osobu s jejím příběhem, a ne abstraktní ideje. ¹¹

Ve spiritualitě zůstaly na rozdíl od akademické teologie události Ježíšova života aktuální stále, často v podobě nikoli minulých událostí, ale přítomných dějů. ¹² Podobně tomu bude v poezii, která se blíží spiritualitě, a to v případě Zahradníčkově nikoli sekularizované. Svůj teologický význam mají všechny události Ježíšova života – od narození přes útěk do Egypta, pokušení na poušti a křest až po smrt a vzkříšení. Zahradníček však – zčásti oprávněně, neboť vtělení a Velikonoce vrhají světlo na celý Kristův život ¹³ – ve svých básních soustřeďuje pozornost právě na Ježíšovo narození a jeho pašijové drama. Po započtení několika obrazů Nazareta bychom tak u Zahradníčka mohli hovořit o tajemství Betléma, tajemství Nazareta a tajemství Kalvárie.

Zahradníčkův **Betlém** je především událostí, jež se dotýká všech lidí a celého světa: „Zem celá s městy a lesy a s prapory v bojích / stala se Betlémem“ (Betlém, *Žíznivé léto*). A naopak život každého se nějak odehrává jako současný biblickým událostem: „také dětství mé se děje v Betlémě“ (Cestou k jesličkám, *Stará země*). To, že se v Betlémě odehrává právě jeho dětství, je intuicí nauky, podle níž Kristus vykoupil jednotlivé etapy lidského života tím, že je sám prožil. ¹⁴

Dalším rysem Zahradníčkova Betléma je jeho silné propojení s Kalvárií, předznamenání Ježíšova utrpení v Jeruzalémě už v událostech kolem jeho narození:

Hosana andělské slyšice prozpěvovat
jdou králové bez korun, pastýři beze stád,

¹⁰ Srov. KKC 516n.

¹¹ Srov. POSPÍŠIL, *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, s. 88n.

¹² Srov. C. V. POSPÍŠIL, *Hermeneutika mystéria*, Praha: Krystal OP a Karmelitánské nakladatelství, 2005, s. 228.

¹³ KKC 512, vyjadřující se ke struktuře článků Vyznání víry.

¹⁴ „Proto také Kristus prošel všemi věky života a tím vrátil všem lidem společenství s Bohem.“ IRENEJ Z LYONU, *Adversus haereses* 3,18,7. Citováno podle KKC 518.

pro každého zvláště se rozhořel do nachova
tvé chudoby majestát. (Betlém, *Žíznivé léto*)

„Králové bez korun“, „pastýři beze stád“ a zvláště nachová barva odkazují od Vánoc k Velikonocům. Zapojení „každého zvláště“ znamená, že Ježíšův přechod ponížením je směrodatný i pro jeho následovníky.¹⁵ „Majestát“ odkazuje na Boží slávu, jejíž paradoxní zjevení v chudobě je právě teologickým poselstvím Vánoc.¹⁶ Kromě toho vánoční události vypovídají o cestě člověka k Bohu, která musí následovat cestu Boha k člověku: projít dětstvím.¹⁷ Takto můžeme chápat, spolu s mnoha verši oslavujícími svět dětství, Zahradníčkovu apostrofu: „prostínká cesto, Betléme, Chlebný Dome / rozkleň se nad náma“ (Óda na modlitbu, *Čtyři léta*).

Nazaret spojuje Zahradníček spíše s Josefem a Marií než se samotným Kristem. Právě svatý Josef je mu garantem „nazaretského ticha“, které předchází i „následuje / Beránka v hukotu varhanovém / kterého držíš v náruči / než jej zbičují“ (Svatý Josef, *Rouška Veroničina*). Život v Nazaretu je tak dán do linie Velikonoční oběti a podle odkazu na varhany i do souvislosti s liturgií.

Zahradníček má vedle nebeského Jeruzaléma i nebeský Betlém a Nazaret, v básni *Májová pobožnost ze Staré země*. V tom je implicitně obsaženo, že celý Ježíšův život je po vzkříšení u Otce, a že tak celý nabývá spasitelského významu.¹⁸ V následující strofě téže básně je pak vyjádřeno spojení všech lidí s Ježíšem: „z nás každý bratr Kristův, Maria“. Vzhledem k apostrofě Ježíšovy matky i celkovému zaměření básně však ve verši zřejmě není bází spojení všech s Kristem nazaretské tajemství,¹⁹ ale univerzální Mariino mateřství.

Stejně jako tomu bylo u tajemství Betléma, je s každým člověkem spojena i událost **Kalvárie**, ať už zasahuje do naší současnosti nebo nás vtahuje zpět do sebe.²⁰ V evangeliích dal univerzální rozměr své oběti sám Ježíš (srov. Mk 10,45). Zahradníček tuto šíří vyjadřuje několika metaforami:

Nevěřte, nejste zdaleka tak malí, / aby stín Kalvárie k vám až nedostih. (Od tebe, človče, *Čtyři léta*)
Zde kmeny žoldnéřské v tmě utkvěly, kde každý stál. (Velikonoční zahrada, *Korouhve*)

Samotná ramena kříže nebo probodené ruce Kristovy široce obepínají celý svět, vytváří náruč, „již uniknout nebylo možno, jak nelze / uniknout smrti, jak nelze uniknout lásce“ (Velký pátek v městě, *Pozdravení slunci*).

Nelidské podmínky zacházení s Ježíšem při jeho procesu Zahradníček při zobrazování Kalvárie rozšiřuje na soudobé kruté zacházení s člověkem, což je v linii jeho

¹⁵ Srov. KKC 530 s odkazem na Jan 15,20.

¹⁶ Srov. KKC 525.

¹⁷ KKC 526.

¹⁸ „Celý Kristův život je tajemstvím vykoupení. Vykoupení je především plodem krve prolité na kříži, avšak toto tajemství působí v celém Kristově životě...“ KKC 517.

¹⁹ „Skrytý život v Nazaretě umožňuje každému člověku, aby byl spojen s Ježíšem v těch nejobyčejnějších cestách všedního života.“ KKC 533.

²⁰ Ve fiktivním *Rozhovoru s básníkem* Zahradníček uvádí: „Obraz z umučení Páně ... stal se skutečností, stal se zákonem životního dění, který si žádá svého naplnění a jemuž se nelze vymknout. Naplňuje se znova v životě každého člověka a v životě každého národa.“ J. ZAHRADNÍČEK, *Dílo*, sv. 3, Praha: Československý spisovatel, 1995, s. 214.

christologických titulů, ztotožňujících Krista s trpícími (Kdosi, Tamtenvenku, Cizinec, Host, Chudák, „kdos nahý a žízniv a hladov“).

Tak jako v Novém zákoně je kříž vždy křížem Vzkříšeného,²¹ tvoří často i u Zahradníčka Velký pátek a Bílá sobota či neděle Zmrtvýchvstání jeden celek. Někdy je to vyjádřeno ve formální struktuře básně (Velikonoční zahrada z *Korouhvi*), jindy se jedná o přímé slovní vyjádření: Kalvárie a Veliká noc jsou dvě strany měsíce (Přicházejícím, *Stará země*) nebo jsou Velký pátek se Vzkříšením dokonce časově ztotožněny: „tak znenadání, jak ulice v ulici přejde, dnes dálka / vzkříšených polí se prostřela pod okny tvými“ (Velký pátek v městě, *Pozdravení slunci*).

Přestože chybí širší události Kristova života zejména z období jeho veřejného působení, jsou Zahradníčkovy básně hustě zabydleny obrazy evokujícími klíčové události evangelního příběhu. Četnost i hloubka některých obrazů Getseman a Kalvárie vybízí například k sestavení úryvků pro pobožnost křížové cesty.

3. OTÁZKA CHRISTOCENTRISMU

Christocentrismem zde rozumíme Kristův primát v díle stvoření i vykoupení, pozici, kterou Duns Scotus do jisté míry překonal podvojně teologické řešení otázky primárního účelu Božího vtělení. Scholastickou diskusi, zda se Kristus vtělil kvůli hříchu, nebo by se vtělil i bez něj, aby dovršil dílo stvoření, Scotus obešel jinak položenou otázkou. Kristus je podle něj prvním predestinovaným, je přímo Bohem chtěný bez ohledu na hřích či stvoření, jehož je naopak sám účinnou, vzorovou i cílovou příčinou.²² Prvním z předurčených však není Kristus toliko vtělený, ale „formálně jako *Christus totus*, neboli Kristus ukřižovaný a zmrtvýchvstalý.“²³

Zdá se nám, že také u Jana Zahradníčka lze v uvedeném smyslu oprávněně hovořit o christocentrismu jeho spirituality, jak se projevuje v jeho básních. Několikrát v nich vyjadřuje netrpělivé spění času k okamžiku vtělení:

Co načekal se kámen,
Kamení zneuznaný!
Co čas se nastál zmámen
nad konvalinkou v lese,
než vzešel matky Panny
květ čistý z kořen Jesse. (Koleda, *Korouhve*)

V básnickém obraze je zastoupeno na Kristův příchod čekající stvoření, jehož je on vzorovou příčinou, jak vysvítá s christologického titulu (Kámen zneuznaný), voleného s ohledem na zvolený přírodní objekt (kámen).

Pokud jde o predestinaci Celého Krista, ukřižovaného i vzkříšeného, můžeme takto číst následující verše, v nichž je kříž i vzkříšení zahrnuto v eucharistické způsobě vína:

²¹ Srov. POSPÍŠIL, *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, s. 109.

²² Srov. G. BIFFI, *Kristocentrismus*, Praha: Krystal OP, 1996, s. 40–48; POSPÍŠIL, *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, s. 187n.

²³ BIFFI, *Kristocentrismus*, s. 23 a 42.

Ještě než krev Abela vykřikla k hvězdám, krev hroznů
k proměně předurčena – ta vlna štedrá. (Česání ovoce, *Čtyři léta*)

Právě eucharistie, aktualizující Ježíšovu oběť na kříži, je Zahradníčkovi „jediný Děj / pro nějž se všechno děje“ a není „na světě barvy ani zvuku ani vůně / která by nehledala své uplatnění / a svůj význam / v tomto nepřetržitém obřadu“ (*Znamení moci*, IV. zpěv).

S pojmáním primárního účelu vtělení, respektive s christocentrickou pozicí, se pojí druhé podvojné řešení teologické otázky, totiž zda je člověk stvořený podle obrazu Slova vtěleného (christocentrismus) nebo Slova nestvořeného (podmiňování vtělení hříchem).²⁴ U básníka nemůžeme předpokládat konsekvenci mezi řešeními obou problémů, a Zahradníček skutečně v otázce vzoru pro stvoření člověka kolísá. V esejí *Básník a život* hájí nesmrtelnost lidské duše, stvořené k obrazu Božímu.²⁵ Obraz Boží pouze v lidské duši by odpovídal stvoření člověka podle Slova nestvořeného. Básník se však v daném místě explicitně drží učení církve. V jeho básních naopak najdeme vedle několika míst, u nichž nelze blíže určit, o jaký obraz Boží se v člověku jedná, také zřetelné vyjádření o člověku, jenž nese obraz Boží, kterým je Slovo vtělené, a dokonce trpící:

Vždyť přece jsou jak tys byl sklíčení
jsou vsazeni v zahrady Getsemane
a z každého tvůj obraz pramení
tvá podoba jež po tvářích jim kane. (Prosba, *Návrat*)

V textu však může jít o konvergenci našeho utrpení s Kristovým, o připodobnění se Ukřižovanému pod tíhou vlastního kříže. Jednalo by se o jakési existenciální, dodatečné nabytí rysů Krista vtěleného, prožívajícího svou agonii. Pro ontologickou rovinu stvoření člověka podle Kristova obrazu má zásadní význam VI. zpěv *La Saletty*, v němž lidské tváře nekonečných zástupů jsou:

všechny pod nevýslovným tlakem lásky
peníze vyražené
s podobou Adama-Krista
nezničitelné, nezcizitelné

Kristus v nedozírno vyražený, Kristové s křížem
na který pro podobnost těla svého jsme přibíjeni.

Kristus jako protějšek Adama předpokládá, že se jedná o Slovo vtělené. Podobnost s Kristem, předcházející naše vlastní přibíjení na kříž, zde vylučuje pouhé druhotné, konvergentní splnutí s jeho podobou. Poukaz ke kříži by Zahradníčkův christocentrismus posouval do polohy staurocentrismu, kdy je vzor pro stvoření člověka představen už jako Ukřižovaný.

²⁴ POSPÍŠIL, *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, s. 186 a 188. Adam byl napřed stvořen a až poté zhřešil. Je-li obrazem Božího Slova, musí zastánci podmíněnosti vtělení hříchem tvrdit, že jeho vzorem je věčné nestvořené Slovo, neboť otázka vtělení se pro ně klade až po Adamově hříchu.

²⁵ SROV. ZAHRADNÍČEK, *Dílo*, sv. 3, s. 43.

K plnějšímu vyhodnocení, zda je možno u spirituality vyjádřené Zahradníčkovými básněmi hovořit o christocentrismu, by bylo třeba zkoumat také autorovo pojmání dějin. S nepodmíněností vtělení Krista hříchem by v souladu bylo jejich hodnocení jako „pozitivního procesu zrání člověka směrem ke Kristu.“²⁶ Vyhodnocení Zahradníčkova pojmání dějin by však vyžadovalo zvláštní samostatnou studii.

4. KRISTŮV KŘÍŽ JAKO VYKOUPENÍ A CENA NAŠÍ SPÁSY

V teologii je možných více komplementárních popisů, jak kříž působí spásu.²⁷ Spolu s mechanismem dostiucnění, smíření, zásluhy²⁸ a oběti je to také vykoupení a cena spásy, které se nám zdá převládajícím pozadím Zahradníčkových vyjádření: „vše mukami vykoupeno v tvém mládí i dávno dřív“ (Návrat, *Dům Strach*).

Idea vykoupení je biblická, sám Ježíš prezentuje svou nadcházející smrt jako „výkupné za mnohé“ (srov. Mk 10,45). V teologii byla různým způsobem řešena otázka, zda Ježíšova smrt byla nutnou cenou naší spásy, zda Ježíš musel kvůli našemu hříchu prolít všechnu krev, nebo zda tato cena, kterou paradoxně platí sám Bůh, je vzhledem k našemu hříchu nadsazená.²⁹ Zdá se nám, že v Zahradníčkových básních, dotýkajících se motivu ceny naší spásy, převládá v pozadí ono druhé podání, že totiž Bůh ve své nekalkulující lásce dává jako výkupné v Kristově oběti více než bylo třeba.

V jednom případě se zdá, že absolutní cena Kristovy smrti je nutná: „žal věků vál, tvé smrti žádaje si ceny“ (Velikonoční zahrada, *Korouhve*). V jiných básních však autor žasne nad cenou, která je Bohem za náš hřích zaplacená, takže by bylo možné vyvodit, že nejde o cenu nutnou. Když Zahradníček na začátku války vše shrnuje do Srdce bolesti, jemuž připisuje prostřednictví ve stvoření, dodává:

abys teď sražen na kolena
v úžasech jásal, jaká cena
za každý dech náš zaplacená,
za tvář i řeč i domov náš. (S očima otevřenýma, *Korouhve*)

Úžas nad cenou naší spásy v básni plyne ze srovnání, podle něž se Srdce Stvořitele nechává zraňovat tvorem. Bůh, když má zachránit člověka, nepočítá, kolik by na to stačilo vynaložit, ale dává vše, co má. Proto básník ujišťuje a povzbuzuje válkou deprimovaný národ:

²⁶ C. V. POSPÍŠIL, „Otazníky a výzva spjaté s novým promýšlením teodiceje,“ *Teologické texty* 17, č. 4 (2006): 213.

²⁷ Srov. POSPÍŠIL, *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, s. 262–263.

²⁸ Pomocí této kategorie promýšlí Zahradníček své vlastní utrpení v dopise Ivanu Slavíkovi: „Snad nebylo v mých možnostech přispět jinak a jiným způsobem do obecné pokladnice zásluh utrpení, které všichni dlužíme.“ I. SLAVÍK, „Slovo o Janu Zahradníčkovi,“ *Velehrad*, č. 5 (1991): 27.

²⁹ Srov. POSPÍŠIL, *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, s. 277.

však zvítězíš, když do mužů a do žen
tvých vprýští síla ta, co svírá pěst
kol hřebů vbodených a nepočítá,
jak mocná zloba. (Po četbě Dona Quijota, *Stará Země*)

Jen z této pozice Božího nadsazení ceny spásy, která mimo jiné ukazuje vyšší úroveň Božího zjevení i důstojnosti člověka, lze hovořit o spasitelské účinnosti pouhé kapky Ježíšovy krve.³⁰ Takto je i Zahradníčkova „drchnička, kapka krve [...] v počet vzata, a ne tak bezcenná,“ jak stojí v nezařazené básni Biblická.³¹ Jen na podkladě nadsazení ceny za naši spásu z Boží strany může Zahradníček vytvořit synekdochu pro Kristovu oběť nejen z Kristovy krve, ale i z jedné její kapky.

5. UNIVERZALITA KŘESŤANSTVÍ A MOŽNOST SPÁSY NEKŘESŤANŮ

Zahradníčkův postoj v této otázce předznamenává už fakt, že byl, například spolu s Janem Čepem a naopak v opozici k autorům kolem revue *Řád*, přiřazován ke katolicismu tolerantnímu, nikoli integrálnímu.³²

Křesťanství může vznášet nárok na univerzální platnost, jestliže akt, který podle něj přináší spásu, je historicky jedinečný. Protože soteriologický (spásný) význam má jak vtělení, tak Kristova oběť na kříži, můžeme dále uvažovat v obou liniích. Ježíš tedy může nabídnout spásu celému světu, pokud jeho vtělení znamená skutečně tak radikální a neopakovatelný zásah do dějin a/nebo pokud jeho krev byla skutečně vylita za všechny. První podmínka by byla garantována božstvím toho, kdo se vtěluje,³³ druhá pak rozšířením dosahu události z Golgoty svátostným zpřítomněním Kristovy oběti v církvi a univerzálním působením jeho Ducha.³⁴

Spásný význam **vtělení** je u Zahradníčka patrný v některých básních s vánoční tematikou. Klid vánoční přírody čte básník symbolicky tak, že „co bolelo, přestává bolet, / spasena oddychuje zem“ (Vánoční krajina, *Pod bičem milostným*). Událost vtělení skutečně radikálně poznamenává svět, v němž dochází k proniknutí božského s pozemským: „Pastýři vytrubovali na zápraží nebe / Andělé prozpěvovali na zápraží země“ (Před rozsvícením, *Rouška Veroničina*).

A nakonec smrt, jejíž přemožení Kristem je jedním z dobrodiní spásy (srov. 1 Kor 15,55–57), je poražena už v Betlémě: „i smrt se účastí vznála a probouzí studené spáče / při zrození tvém“ (Betlém, *Žíznivé léto*).

Pokud jde o univerzalitu Kristovy oběti, narazili jsme už na metaforu všeobjímajících ramen **kříže**. Výlučnost kříže – a tedy i univerzalita jeho dobrodiní – se objevuje v refrénech *Znamení moci*: Kříž jako „Sloup Svrchovanosti“ je „jediná opravdová vláda nad světem“, „znamení *jediné* opravdové moci“, „trůn *jediné* moci

³⁰ Srov. tamtéž, s. 277.

³¹ ZAHRADNÍČEK, *Dílo*, sv. 3, s. 410.

³² Srov. např. J. LEHÁR et al., *Česká literatura od počátků k dnešku*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998, s. 615.

³³ Srov. POSPÍŠIL, *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, s. 168 a 245.

³⁴ Srov. tamtéž, s. 247.

nad světem“, a Kristova krev je „jedině platné oběživo po celém Městě Božím.“ Tuto univerzalitu vyjadřuje báseň Uctívání kříže (*Dům strach*) v rozměru časovém:

Celé dějiny jsou návratem do té náruče děsivě čekající.
Celé dějiny jsou útekem před tou náručí děsivě čekající,
před tou harpunou věčnosti prorazivší bok světa, jenž potápí se.

i prostorovém:

A kříž roste, kříž roste svůj dlouhý stín prostíraje
přes pevniny. Přes oceány. Přes hlavy národů.
Přes uctíváče ohně. Buddhisty, marxisty, šintoisty.

Zmínka světových náboženství v posledním verši už posouvá sledovanou otázku do její druhé části: po ukázkách, dokumentujících platnost nároku křesťanské spásy na univerzalitu, se podíváme, jak to je u Zahradníčka se spásou těch, jimž se výslovné víry v Krista nedostává.

V diskusi o vztahu křesťanství k ostatním náboženstvím se rozlišují následující pozice: nepřijatelný teocentrismus, v němž je Kristus po boku zakladatelů světových náboženství, ekleziocentrismus, v němž Kristus stojí proti nim, a christocentrismus, podle něž je nad nimi, ale ne v exkluzivním významu. U zastánců ekleziocentrismu, jimiž by implicitně byli v dějinách literatury integrální katolíci, je příslušnost k církvi nutná ke spáse. Christocentrická pozice, již se blíží i Zahradníček, naproti tomu spásu vnějším členstvím v církvi nepodmiňuje, staví však na spojení každého člověka se spasitelským dílem Krista.³⁵

Množinu spásy i za hranicí viditelné církve dokumentuje u básníka příklad židovské myslitelky Simone Weilové z jí věnované básně v *Domu strach*. Její:

hvězda zazáří jedenkrát
na smutném čele této doby
ji a nás všechny z nelásky obviňujíc.

Kriteriem, podle něž může člověka jeho odlišné náboženství nebo vyznání přivést k spáse, je totiž to, zda ho vede k lásce.³⁶ A Zahradníček, sám praktikující katolík, se zahanbeně srovnává s pouze sympatizující mladou sociálně cítící intelektuálkou:

budem se stydět před tou dívkou,
jež nikdy nepřekročila práh Církve
zůstávajíc dál s těmi, kteří jsou na tom nejhůře.

³⁵ Srov. MTK, *Křesťanství a ostatní náboženství* 10–11, český překlad Praha: Krystal OP, 1999, s. 22–23.

³⁶ „Ostatní náboženství mohou být tedy nositeli spasitelské pravdy pouze natolik, nakolik přivádějí lidi k pravé lásce.“ MTK, *Křesťanství a ostatní náboženství* 87, s. 51.

Blízkost Bohu tedy – také v Zahradníčkově srovnání – nezávisí jen na příslušnosti k pravému náboženství, ale také na tom, nakolik vyznavač kteréhokoli náboženství využije potenciál toho, co je v něm pravého a ryzího.³⁷

Širší možnost dosažení spásy, ne pro nějakou její bagatelizaci, ale spíše s ohledem na Krista, prvního z předurčených, se ukazuje už v intuici mladého Zahradníčka:

Jde vyčítavý všemi vyhoštěn
však padá jeho déšť a jeho větry vanou
smysly a zeměmi a jeho bude žeň
i ta jež rostla mimo něho stranou. (Hrozba, *Návrat*)

Vítr v druhém verši strofy snad lze číst jako symbol Ducha, čímž by byl také ožřejmen mechanismus působení spásy u těch, kdo Krista nepoznali.

Můžeme uzavřít, že v této otázce byl Zahradníček na svou dobu otevřený pozitivním prvkům jiných náboženství, aniž by přitom ubíral univerzální platnosti spásy přinesené Kristem.

ZÁVĚR

V Zahradníčkově básnickém díle nejde nikdy o prvoplánovou teologii, vždyť on sám byl zastáncem autonomie umění, jeho svobody od jakékoli služebnosti, včetně náboženství. V jeho verších se zrcadlí víra, nakolik byla samozřejmou součástí jeho života. Z jeho deníku víme, že měl i hlubší aspirace k propojování teologie s uměním: v podkladech k dramatu s tématem viny, na které pomýšlel začátkem čtyřicátých let, se objevuje například Guardiniho jméno.³⁸

Už sbírku *Návrat* klasifikují někteří interpreti jako „vyznavačskou lyriku“,³⁹ po vydání *Korouhví* pak Jan Čep autora v dopise označuje jako ryzího křesťanského básníka.⁴⁰ Na básně ze sbírky *Dům strach* byla vztažena kategorie „poezie kříže“.⁴¹

Vrátíme-li se k „morfologii poetického“ Sylvy Fischerové a pročteme-li Zahradníčkovy eseje, v nichž se zabývá psaním poezie i uměním obecně, můžeme konstatovat nápadné souznění. I Zahradníček znal descendentní a zároveň transcendentní rozměr poezie a účast básnického slova na Slovu, podle nějž bylo vše stvořeno. Básníci:

vyslovují vesmír k podobě člověka, jako člověk sám byl vysloven k podobě boží, aby nakonec všechno bylo vysloveno, aby všechno bylo v SLOVĚ, které bylo na počátku.⁴²

³⁷ Srov. POSPÍŠIL, *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, s. 258.

³⁸ Srov. ZAHRADNÍČEK, *Dílo*, sv. 3, s. 291.

³⁹ J. WIENDL, „Rané básnické sbírky Jana Zahradníčka,“ *Česká literatura* 55, č. 3 (1997): 272–273.

⁴⁰ J. ČEP – J. ZAHRADNÍČEK, *Korespondence*, sv. 1, Praha: Aula, 1995, s. 82.

⁴¹ J. BENÁČEK, „Jan Zahradníček: Dům strach,“ *Studie*, č. 1 (1987): 43.

⁴² ZAHRADNÍČEK, *Dílo*, sv. 3, s. 20–21. Srov. S. FISCHEROVÁ, „Havran v olověných dolech světa,“ s. 250.

Vnímání poezie se u něj inspiruje Božím vtělením i s jeho kenotickým rozměrem: přijetí lidské přirozenosti Bohem má analogii v tom, že báseň, slovesný tvar vznešený a povznášející, je složena ze slov, jimiž můžeme lhát nebo klít,

slov, která už prošla hrobovým pachem tolika úst – v úžasné době ke Slovu tělem učiněnému, které, skryto v lupínku chleba, dává se lidem úplně napospas.⁴³

Podle již citovaného Čepova dopisu se podobná vtělením vzniklá unie uskutečnila v samotné básnickově osobě: básník s křesťanem je v něm slit ve zvonovinu, „která zvučí bez jediné trhliny.“ Poezie, kterou Zahradníček vytvořil a která zahrnuje teologii jaksi zevnitř, neprogramově, je však možná proto, že její autor následoval kenózi Vtělení slova nejen při tvorbě, ale i ve svém vlastním životě.

Christology in the Works of Jan Zahradníček

Key words: Systematic theology; Christology; Theology and art; Christological titles; Mysteries of the life of Jesus; Christocentrism; Salvation of the non-Christians; Redemption; Value of our salvation

Abstract: The importance of a rapprochement between theology and the arts is currently increasing. A Christological analysis of Jan Zahradníček's poetry supports the relevance of authentic art for theology. The poet treats the theory of art in his essays and his results correspond remarkably with the conception of Sylva Fischerová, a contemporary theoretician of literature. Zahradníček's poetry offers an abundance of christological titles and a number of approaches to the christocentrism of Jan Duns Scotus.

⁴³ ZAHRADNÍČEK, *Dílo*, sv. 3, s. 14.